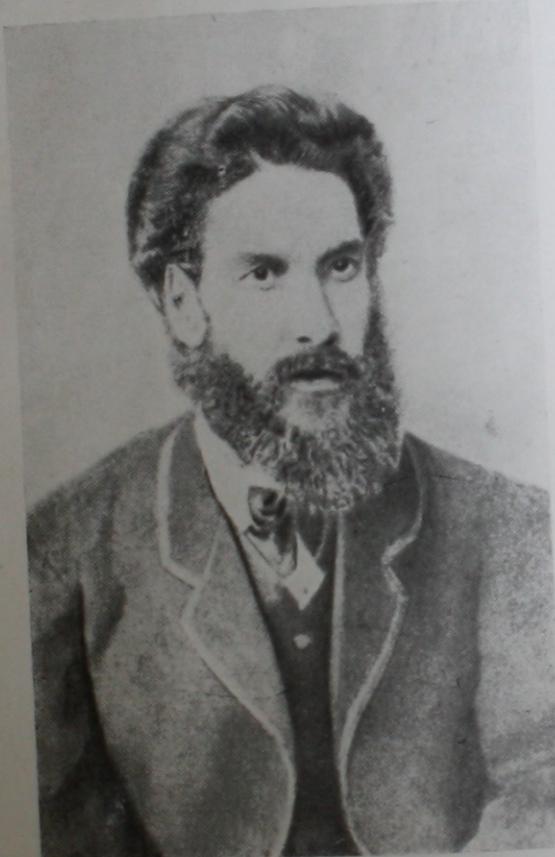

825.2
Б63

НЕШО БОНЧЕВ

Нешо Бончев

НЕШО БОНЧЕВ

ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА
и ПУБЛИЦИСТИКА —

*Под редакцията
на Петър Динеков*

СОФИЯ * 1962
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ЗА УЧИЛИЩАТА

НА БЪЛГАРЕТЕ ТРЯБВАТ СРЕДНИ
УЧИЛИЩА: ГИМНАЗИЯ, РЕАЛНО
УЧИЛИЩЕ И ДУХОВНА СЕМИНАРИЯ

Икономична мярка за една държава е доброто воспитание на народа и нищо не излази толкова скъпо за царството, колкото невежеството.

Ад. Смит

«Пак за школята — ще да каже читателят, — и как им не омръзна на тия хора да дрънкат все едно: школя, та школя! Ей ги! Малко ли ги изпозаградихме! Във всяко село и школъ; що се е пари издавало! И все файда няма.» Така ще да каже и право ще да каже. Школя много и отдавна са, и пари харчим, и пишем все за тях, а полза малко, учението ни не спори. От килиите и даскалниците до новите али-лодидактични школя и от последните до сегашните новомодни училища, от даскал Курта до тънко-образования учител Минчев мина вече повече от четиристесет години, а ние все на едното място. От що

това? — Ред нямаме в училищата, цел нямаме, не знаем що гоним. Повтаряме, въпросът за училищата не е нов, но не е решен у нас; затова щем пак и пак да пишем за тях, докде се не турят на ред.

Други хора казват: «Ти що ми казваш образование? Кажи ми хляба как да си изкарам, че без хляб не може, а учението щем и после догони.» И наистина, има ли народ по-безпомощен от тая стърна? Или има ли народ с повече от нашите нужди? Бедност ни е налегнала отвсъде, неволя ни препречва пътищата към по-покоен живот, па и двете ни не дават да се оправим и окопитим, да се отърсим от теглото, да познаем човешкото си достойнство и да стъпим на крака, да заживеем питовен живот. Кой ще да ни помогне в тия наши нужди и неволи; ще ли и за нас да настане по-честито време — не знаем, и мъчно е да се предвиди краят на нашите тегла. Една надежда на бога, надежда на себе си, на своите сили и неуморен труд. Та искаме да речем, че не грешат тия хора, гдето ни напомнят за хляба. Въпросът за насущния хляб е въпрос за живот и смърт на милионе човеци; това е въпрос на века, болест на новото време. Най-светли умове са се захванале отдавна да работят за разрешението му и все още не е додено до благополучен край. И ние се взимаме да говорим за училищата, не че не познаваме силата на тоз въпрос, но защото, от една стърна, видим немощта си за него, а от друга, защото помним добре, че хлябът и учението, гладът телесен и гладът духовен са яко свързани помежду си, па — кога се решава един от тях колко-годе за света, облекчава се решението и на другия.

Ние ще да кажем, че не вежеството и то е една наша лута рана. Хората къде отидоха в науката!

Колко си помогнаха с нея в живота, та им е весело и мило да живеят; а ние изостахме назад и окъсняхме, като ония евангелски бу и дъви, които изпоздаспаха и не можеха да срещнат достойно младоженека, кога в полунощ се раздаде глас: «Се же-
нихъ грядеть.» Ние не вкусихме плода на просвещението, макар че всичката ни енергия при нямане други поприща да я изкажем е погълната отдавна в училищата и учението. Не вкусихме; но трябва пак на тях да налегнем дружно, с всичката си любов, сила, търпение и постоянство. Те щат пак да ни осветят темния път на живота, ако не нам, на потомците ни. Без учението и училищата — не може. Пó ли ти е лесно да работиш дене, кога грее слънце, или ноще в темнината? Всеки дира виделото. В живота на науката е виделото. Чийто е ум изострен в училищата и просветен от науката, той ще да има преднина навсъде. Просветените нации по-лесно живеят и повече сладост изпитват в живението си, защо им е природата с всичката ѝ красота и богатство открита; защото знаят себе си, знаят человека и силите му и коя на що е вредна, та могат да ги полагат в работа. Тем им всичко спори: за що се захватят — зелене; земята ли орат, тя им повече плод дава; занаят ли работят, занаят им тънък, ръцете им във всичко ухватни, умовете им остри. На тия хора е дадено да са господаре. А ние теглим черното тегло, защото сме слаби в знанията, и такива са много като нас, гдето не знаят защо живеят. Който мине през добро устроено училище и просвети си разума, повтаряме, той ще да бъде первенец на земята.

Като мислим, че тия истини от малко-малко са познати на нашите читателе изобщо, пристъпяме към другите въпросе.

I. КАКВИ СА У НАС ДНЕШНИТЕ УЧИЛИЩА

Тия училища, що ги имаме сега в някои села и градове, не отговарят на нуждите ни. Тé от ден на ден падат и развалят се от нямане в повечето от тях достойни учители, от нямане ред и строй, от незнаене какво се чака от тях и какво образование могат и трябва да дават те на децата ни и каква цел да гонят. Вземете, та вникнете в програмите на тия училища, та ще косата да ви настръхне от онова обучение, що се там предлага на бедните наши българчета. Една наука хваната за крак, друга за глава и иде в онова училище не обучение, а столпово-творение вавилонско и сизифови мъки да постигнат високата мудрост, когато децата не могат още да пишат като люде, ами е срамота да им покажем пред хора писмото; не могат да четат и да разбират, що четат. Това го казваме не за шега, а казваме фактове, които зачудват човека навсъде. Аз сами с очите си видях, че в училищата се предава археология, право, философия, антропология; а логиката и психологията кой незнае, че без них, току-речи, ни едно училище не бива? Влязох в женското училище в С-, девойките учат свещена история; взех от учителката позволение да ги попитам нещо и попитах ги най-лесни неща, например: «Що е това нещо потоп и защо бог потопи човеците?» От всичките девойки, що седяха на един стол, ни една не можа да отговори толково със свои думи, ами едни мълчеха, а други, по-първи, захващаха изуст да бъбрят като папагале, що е писано в книгата. Така и в мъжкото училище. Дете на изпитанието, гледам, отговаря много храбро

за вечното блаженство. «А що е, рекох, това вечно блаженство?» Ученикът се запира, побърква конците и стои замаян. Отговаря из историята. Ти го питаш дека е Египет, град Тива, Тир, Маратон да каже на картата, не знае. Историята му се мярка като на същие. В училището в П-ще видяхме това същото: излезе ученикът и чете изуст по книгата, но щом го попиташи нещо, гдето трябва мозъкът да работи, детето се губи и не знае що да каже. Омъртво и убийствено учене на памет, без разум и толкова-ние! Тия работи имахме случай да видим преди две години и в други места. И чудно е това, че гражданините остават задоволени от тия изпитания.

Ще да рече, че сега добихме в много места в отечеството си просветител и наставници дълбоко-учени, които искат да введат десетгодишни деца право в свята святыя на мудростта, а да ги научат на писмо и толковито четене тоя презрян труд не приимат на себе си. Затова и няма никаква полза от тия училища и излизат от тях децата без знание, но горди, че са вкусиле мъдростта. Така се заслепява в главите им и оная природна светлина, която имат, неучени суще. Време е за тия училища да помислим. Такива училища, които някои ведат началото си от отца Неофита от 40 години, колкото знаем, са в Габрово, в Калофер, Карлово, Сопот, Троян, Копривщица, Клисура, Самоков, Панагюрище, Дупница, София; а други са в Търново, Сливен, Шумен, Русчук, Свищов, Видин, Татар Пазарджик; от по-ново време, колкото помним, в Мустафа паша, Харманлия, Велес, Охрида, Солун (женско училище, за което много трудове положи г-жа Димкова, а сега не знаем закрепи ли се), Кукуш, Полянин, Струмица и много други, които са

трудно да се изброят, като нямаме статистични числа за училищата и не можем да знаем тънко и точно що се учи и как се учи в тях, макар и да срещаме в газетите често риторически описания, как [е] дадено изпитание, как учителят казал прилично слово, което много аресало на дописника, как един-кой си ученик и той казал слово, та разплакал невинните слушателе повече от учителя и хванало и мало, и велико да плаче и да рида.

С такива фокуси и смешни комедии пълним газетите, а който чете, не може нищо да узнае за училището. Ако вярваш тия дописки, които често пишат самите учители, щеш да заключиш, че нашите училища са едно от друго по-добри; но нас ни това не блазни, защото знаем яко добре тия комедии, що се работят за превръзване очи; знаем, защото добре помним загубеното си младо време в тях; а преди две години ни се случи да се уверим, че застарялата болест на училищата и досега стои. Но за това други път щем повече да пишем.¹

От горния кратък обзор видим, че училища ни трябват други, по-добре устроени и по-високи.

¹ Молим читателя да не приема това наше мнение за всичките гореизброени училища. В много от тях имаме днеска достойни наставници, които честно се трудят на своя труден учителски пост. Техните трудове са неоценени за нас. Подвигомъ добрымъ подвиза ся и прокарват доброплодни бразди на неораната нива на народното образование. Мъзда имъ многа буде тъ.

II. КАКВИ УЧИЛИЩА НИ ТРЯБВАТ

Науката е, каже, широка и безкрайна, а човеку животът е кратък. И расте тя от година на година, и стая от година на година по-мъчно да я обземе всичката един човек. Затова видим, че колкото повече науката се разширява, толкова повече се дели на части между човеците и на днешно време един човек не може да знае всичко, щото влези в предела на науката. Ако возрастните не могат да знаят всичко въвършенство, то се види, че детският возраст е още по-немощен да усвои и да пронумее всичкото учение. Добро е да знаем всичко и да знаем добре; но всичко не можем; затова което можем, него трябва да знаем добре. Оттука изтича мудрото педагогично правило: non multa, sed multum. И училището не трябва да товари детския ум с много знание; това не е негова работа. Работа на училището е чрез немногото, но добре усвоено знание да изостри ума на детето дотолкова, дето като излезе из него, да стъпи на ноги и да може само да продължава своето учение и воспитание. Защото учението и воспитанието се не завършва в училището, а иде през всички живот; животът е училище; докде го проживеем, все се учим и трябва да се учим; да развием до пълнота божите дарове: ума, волята и чувствата си, да разработим всеки таланта си, що му е даден от бога. Тая цел гонят предните нации: да си просвети човек ума, да си укрепи волята и очисти желанията, та да проживее людски живот и просветен и чист да онаследи царството божие, гдето не царува мрак и невежество, а е истина, правда и блаженство. Това е добра цел, която подобае човеку да гони. И ако се съгласим да

положим като вярна тая истина: че училището трябва да помогне на юношите да возрастят умствено и морално, то за всички ни трябваше едно училище. Но всеки ли може да гони тая висока цел? Инак да кажем, много ли са ония хора, които могат да получат такова високо возпитание, а най-паче между нас българете? Повечето родители дирят за челядта си такова училище, което в малко време и с малък харч да им даде знания, които щат да им бъдат в живота потребни. На беден човек трябва училище, което в три, [най]много в четири години да даде на детето му евтино учение, та по-скоро да се учи на занаят и да си изкарва хляба. А от друга страна, и в самите деца умствените дарби не биват еднакви и наклонностите — равни. Поради всичките тия цели и нужди възникнаха различни училища.

Едини учат на писмо, четене, аритметика и закон божи: това са начални народни училища, в които учението се свършва в три и четири години. Други учат на история, география, инострани езици, естествени науки, чертеже, математика, пение; това са реални училища — учението в тях иде от 7—8 години. От тия училища минуват в по-високи институт и политехнически училища. Трети учат закона и вярата, гръцки и латински, словенски и еврейски езици; това са духовни семинарии, където се учат за духовен чин юноши по 7 и 8 години, и оттам минуват, който може, в по-високи училища — духовни академии. Четвърти учат на латински и гръцки езици, на история, математика и физика; това са класически гимназии, във Франция лицеи, а в Англия публични школи; в тях се учат от 7 до

10 години, които избират науката през всички си живот. От тия училища, който пожелае и може, продължава учението си в по-високо училище, университет. Освен гореизброените по-главни училища има още семинарии за учителе в народните училища и семинарии или институт, дето се учат учителе за гимназии. Има училища за занаяте, за живопис, за земеделие, за търговия.

Това са училищата в образованите държави в Европа (в Русия, Немско, Франция и Англия) и в Америка. На тях се харчат милиони и както някой хвърли любов на нещо, па варди, гъдка и мильват това нещо като най-скъпо за него, така мильват и устройват тия предни народи училищата. Познаха дека е на човека силата и спасението.

Ние имаме намерение да поговорим за всичките тия училища после, колкото ни се покаже нужно. Но защото мислим, че средните училища (гимназийте, реалните училища и духовните семинарии) сега засега са потребни нам повече от всичките други, то щем от тях и да захватнем.

Истинно образование, което дават европейските училища на юношеството, е образование, наречено класично. Това образование се има за таков, което подобае на ония малко избрани, където могат да се учат по няколко години. Силата на това образование е математиката и два езика: елински и латински. На тия три предмета се употребява най-много време, па после идат и други някои науки, втори ред. Това образование се назива литературно. Гръцката и римската нации в древните времена дошли до една висока степен в образоването и оставиха богата за онова време литература: философ-

ска, исторична и белетристична. Платон и Аристотел, Тукидит и Тацит, Омир и Виргилий, Софокъл и Еврипид, Демостен и Цицерон — кой образован не знае тия светила в европейската литература? И самата европейска литература се обогати и разви под крилото и от топлината на елинската и римска литература, когато на XV век, след варварските темни средни векове, след многото неурядби и размирици, настъпи мирно време и хората се предадоха в любов на изучаване класичната богата книжнина. Оттамо е началото на европейското образование, от онай литература се озари новото време и даде толкова богати плодове в науките и в художествата. Като искрата на Прометея тя разпали умсвете и съгря сърцата на хората да дирят истината. И европейците помнят това добро на класичното образование и полагат, че за да се введе човек в храма на истинната наука, трябва да мине през вратата на класичната мудрост. По тоя път са минувале прадедите, по него трябва да минат и унуците. Но да прегледаме какви достойнства придават на това образование.

Две са главните начала на педагогията, на които е тя основана и от които изтичат всичките други нейни начала. Първото начало е: образувай разума; второто: образувай волята. Или както каже Платон: правдив е човек, кога разумът царува като мудрец, а мужеството е в союз с разума и служи му; тия две духовни сили трябва да дават посока на желанията на телесните чувства. Класичните езици и литературата им имат тая преднина, че дават доста богат материал, над който може да се упражнява и укрепява в здрави начала

умът на децата от най-младия возраст и до юношеския. Дават такъв материал, на който може да сподвие и детето, като усвоява първите елементи на езика и чрез това развива и паметта, и ума; тия материал е наръчен и за по-старий возраст, защото може да даде храна и на воображението, и на естетичните чувства; с една реч, приводи в движение и разработка, току-речи, всичките духовни сили на човека. При изучаването на тия езици и умът и волята се вводят в дисциплина, ред, строй, защото те не дават човеку да се разсейва и разноси по многообразни науки, ами го съсредоточават на едно нещо. Това са достойнствата и воспитателната сила на класичните езици, по които не само бранителите им, но и противниците им дават първенство. И едните, и другите признават, че момче, където е минало през пълна класична школа, може по-лесно да слуша и разумява високите науки, що се изучват в университетите. Истина е, че тия езици остават само като едно средство във воспитанието и не дават знание полезно за живота; но като средство да се развие умът те не могат да бъдат заменени ни с една от другите науки освен математиката. Не могат, макар и да казват бр. нителите на научното образование, че умът еднакъв може да се изостри и при изучаването на ботаниката, химията и другите естествени науки, които биват и в живота полезни, сиреч освен формално дават и материално образование. Полезни са в живота и откриват човеку богоизвестната на природата, но кръгът им е много по-широк, та е много по-мъчно да се усвоят здраво в младия детински возраст. А кога се изучават наполовина, те не могат да принесат онай благотворна полза, която могат да принесат във всич-

ката си пълнота и висота. Естествознанието като наука стои високо и поради тая си висота не може да влезе в тесните граници на педагогията. Над тях трябва да работи возмужал ум. А от друга стърна, те не дават знание за человека и негова външнен мир, което дава литературното образование. Подробно за това достойнство на древните езици говори един английски писател, Дж. Ст. Мил, в речта си¹ при вступление в ректорство в университета С. Андрю в Шотландия, което и много да е любопитно, но поради краткостта на мястото оставяме сега. Както видим по речта учений инглезин бранди и двете системи на воспитанието. Но в други пък сочинения срещаме у него такива мисли: «Не мислим, че недостатъкът на сегашното образование може да се попълни, ако вместо класиците введем новите езици и опитните науки, които са сега на мода. По наше мнение класиците трябваше по-дълбоко и основателно да се предават, отколкото сега, и да се придават още и други науки, които са по-далеч от наречените практичесни цели, но които по-развитват и укрепват ума и харектара им... Опитното знание, което дира светът, което се бори като капитал на монетното торжище (*marché*) в живота, ние бихме оставили на свeta и да се грижи за него, а задоволиле бихме се да развием в юношеството такъв дух и нрав, които да му помогат да печели онния знания и да умее добре да се ползува от тях.»²

¹ Напечатана в руското издание на Е. Юманса «Новейшее образование», Спб., 1867.

² Цитувано в Журн. Мин. нар. просв., 1870, апр., стр. 28 и 37.

Ние добре помним, че просвещеният и дълбокомислен инглезин говори за момчетата на онът народ, който в богатството и изкуствата стои много високо; говори за университетско образование, което получават в Англия, както и навсъде, малко избрани, аристократията; и затова, щото прилича на инглезете, то за нас совсем не иде на днешно време, при днешното наше състояние. Но приведохме словата му, да покажем как мисли преден човек в нашият век, който безпристрастно се отнася и към двете системи на образоването. Както и да е, ние видим, че в европейските образовани държави допускат се и такива училища с изучаване на естествознанието и други практичесни науки, но тем не дават цена такава, както на класичните; и учениците от тия, наречени градски или буржоазни училища, за средния ръката хора, не се допускат нито в Прусия, нито в Англия, нито пък во Франция в университетите, где се предава чиста наука. Учениците от тях се броят неприготвени да могат да слушат университетски лекции. Те могат да бъдат учителе в народните училища и в прогимназии, а в гимназиите не могат да учат даже ония, които свършват курс в политехнични училища. В такъв ред, можем да кажем, се намират днешната училищата в Европа изобщо и господствуващо образование е класичното.

Но който има очи, може да прозре твърде ясно, че тия ред не може да остане така на много време. Ние видим днешната, че естествознанието направи гигантски разкракче и твори чудеса сред очите на изуменото и омаяно человечество и все върви напред по пътя на прогреса, и краят се не види на нови открития, изнамирания и улеснения на живота човешки. Може смело да се каже, че бъдущето е тяхно,

че те и в училищата щат да хванат подобающето им място. Слушаме отвсъде силни гласове, че бранят това образование и из все сила залягат да му се даде и нему еднаква правдина в училищата с класичните науки. Завърза се борба жестока между старите отвечни училища класични и между новородените училища реални, борба упорита; реалистите не щат да паднат по-доле от класиците и ако бъдем живи, видя щем кое начало ще да вземе връхнина. Сега засега видим, че класичната школа е много по-совершена от реалната. Тя има история, изработила е метод за обучението на момчетата, а реалната няма още основа; още се изпитва ту един, ту други начин, как да се привият на слабий возраст ония превиспренни науки, да се привият така, дето да дадат плод не по-долен от оня, шо дават старите школи.

Да ни простят читателете, че се отдалечихме от въпроса, който положихме в началото на този член; мислим, че трябва да кажем нещо за общий характер на европейските училища, та да имаме ръководно начало при оценяването на оня въпрос. Връщаме се пак към горният въпрос: какви училища е полезно да основем в нашето отечество България?

Едно време нам се чинеше, че на българете, както и за всеки беден народ, е най-добро да си уреди такива училища, които да му помогнат в поминока. Такива са училищата за занаяте, художества и земеделието. И нам се види и сега тая мисъл здрава. Най-паче ни укрепява в нея един писател, на когото мислите за тоя предмет ни се показваха изобщо здрави. Херберт Спенсер в една от своите статии *за* *взпитанието*, която носи заглавие «Кое знание има най-много ценна», развива

такава мисъл: юношите трябва да изучват най-много ония науки, които са най-потребни в живота, а най-малко ония, които му служат за украсение и забава. А най-много трябват човеку науки, които го учат как да си варди живота и здравето, да си добива прехраната, да извърши родителските си длъжности. После идат науки, които са потребни човеку като гражданину на едно общество. Най на края стоят науки, които служат за украсение и забава и на които трябва да се оставя най-малко време. «Всеки човек, каже Спенсер, който право или от стърна е вовлечен в поминока (индустрията), има работа с математиката, физичните и химични свойства на вещите, с биологията и социологията.»¹ Така мислим, че би било добро да имат българете например: училище за земеделие в Ески Заара, София и в други хлебородни места, за градинарството и коприната в Едрене или друго място, где работят тия неща, търговско училище в Русчук или Свищов, технично училище в Сливен; така в Самоков, Пазарджик, Охрида, Солун, Шумен, Търново, Габрово да се устроят такива училища, в които да хванат място науки, потребни за местните нужди и занаяте. Но защо, кога е това добро, ние казваме, че на българете сега засега трябва гимназия класична, реално училище и духовна семинария? Първо, защото много пари трябват за ония училища; второ, по-малко хора имаме днес с такива практичесни знания, които да могат да турят на ред тия училища; и трето, и най-главно е това, че трябва

¹ Сочинения Герберта Спенсера, т. III., стат. под заглавие: «Какое знание ценно?»

изпърво да подигнем степента на чистата наука в отечеството си, да возвисим училищата, да обработим езика си и книжината си, да пригответим момчета за европейските училища... Но да си дадем по-тънко хешап за тия училища, кое за какво ни трябва.

Класична гимназия в Пловдив ни трябва да могат там младите да получват такова образование, каквото се получва в европейските класични училища, та който свърши курс в тях, да може да продължава учението в университет, гдето да изучва естествознанието, математиката, филологията, медицината, а отка изучи кои да са от тия науки, да се върне в отечеството си и там да предава своята наука; а който научи медицината, да бъде врач в който град пожелае. От тая гимназия щем да имаме на първо време учителе както за пловдивската гимназия, така и за други, ако се отворят след време. От нея щат да излязат учени филиози, които да положат основа на граматиката ни, на езика, на поезията и литературата; ако и нашият език го чака по-честито бъдуще, да чуем в отечеството си гласа на музите. Ще да се даде път и леснина на ония млади, които възлюбят историята, да разработят нашата история, да ни изведат на бял свят, да ни върнат на сами себе си, за да се познаем кои сме. Щат да излязат млади, които да се вземат, кой в която е наука силен, да напишат ръководства за онай наука, както за гимназиите, така и за другите училища. Оттука щем да чакаме образовани журналисти и публицисти, учители за народните училища и прогимназии. Тая гимназия ще да пригответя след време студенте за университета,

ако бъдат честити наши унуци да го дочакат. С една реч, тая гимназия ще да бъде огнище, откъде ще просвещението полека-лека да огрява всичките темни крайнини, близки и далечни, на нашето отечество.

Реално училище в Ески Заара, София или другаде ни трябва да образуваме момчета, от които най-добрите после свършането на курса да се пращат в европейски политехнични училища и академии за земеделието, та след време да принесат и у нас тънките художества и занаяте, които ни са толкова потребни, да се избавим от другоземните стоки и да дадем хляб и поминок на хиляди празни и невещи ръце и на хиляди гладни корми, като въведат рационално домоводство, основат добри ферми, дето да се обработва земята по един поизкусен начин, да се отглежда вещо домашен добитък, горите и дубравите да се запазят и да се разработят рудите и други богатства на нашата земя. Които от тях пожелаят, да предават изучените науки и да напишат ръководства за тях. Само по тоя начин щем ние да изучим земята си що ражда и как по-добре да ражда, че ни е дадена най-добра-та в Европа земя, но ние от невежество потъпкахме божий дар и запустихме го дотолкова, гдето едва можем да се прехраним, когато онай земя във всичи ръце можеше да даде големи рожби. Плаче нашата земя за домовник, плаче и нам сърцето, кога гледаме ония безводни пустини, оголени от билье и изгорени от слънце, що са облегнале на голямо ширине и в средата на земята ни, и край Дунава, и край морята. Ща би било в тая земя благодатна, да знаехме това, що знаят други нации? Рай божи, градина едемска. Нема не видим, че точат зъби на

нашата земя и немци, и французе, и инглезе? Уж я бранят, а все гледаш тям джебовете пълни с пари, те изсмукват из нея сока, а ние се облизваме. Това най-лесно може да види човек в големите градища, а най-добре в Цариград. Кой живее там най-добре? — Другоземците. Кой работи най-тежките и черни работи и ходи бос и гладен? — Нашите. Кой продава салепа и изкарва три гроша в деня? — Нашите. Кой носи на рамо носилките на европейските госпожи или припка пеши след коня на европеца четири сахата място? — Нашите. А кой вечер се весели в градините на Пера, в богатите кафенета, гостинници и театре и харчи в един вечер лира и повече? — Другоземците. Другоземците вечер гледаме по пролива в кайци на разход или по летните околни вили във фазетоне се разхождат и усладяват с оная чудна, поетична, божествена природа, а сиромашта (нашите — туземците) или седянка нейде, или спи мъртва по мръсните и вонещи ханове. Па нека помнят добре нашите съюзечественици, че след няколко друга година за всичко щем да хванем да гледаме из ръцете на немци, на инглезе и други иноземци. Ама защо? Е, нели знаем, че се даде право на иноземците от нашия цар да могат и те да купуват и да владеят земя, което право прежде нямаха? Сега нека припомнят и това, че иноземците чакаха това с четири очи, защото тям е земята тясна, та няма почти място празно, па щат те да попълзят по нас, па нелъ им са капиталете големи, па щат да прекупят земята, а ние не можем с тях да се борим, сила нямаме. Па отка я прекупят, щат да захванат да я работят по-изкусно от нас, че им иде отръка. Па няма и да се сетим как щат те да станат господаре в нашата ба-

щина земя, а ние слуги техни. Това ни нас чака, ако отрано се не вземем за ум. И ще да се изпълни словото Иисус Христово: «Отнемете и тоя малък талант, щото го имат, и дайте го томува, който има много.»

Такъв удар щат да бъдат за нас и железните пътища, ако дочакаме да се направят. Железен път е скъпо нещо, милионе трябват да се направи. Ама отка се направи, каква полза ще той да принесе нам, като не ще да имаме какво да возим по него? На иноземците ще да стане по-лесно да си вкарват стоките и да ги продават по каквато щат цена и ние трябва да купуваме, че не можем без техните стоки, а сами не сме вредни да изработим нищо; па и да можем да изработим нещо дебело, то поради дебелината на нашето изкуство излази по-скъпо, отколкото чини докараната отвън стока. Иноземците щат да ни държат в ръце, както държат дивите в Америка и Австралия, а ние, за да можем да привлечем стока ценна у нас, трябва да имаме и своя стока да меним за чуждата. А где са нашите стоки и земни рожби? Тия и други мисли ни доходят на ум всяка, кога погледнем, от една стърна, нашето неумене и невежество, а от друга — силата и разума на ония нации, що са около нас.¹

¹ Сега наскоро падна ни в ръка сочинението на^а г.^а В. Ламанского «Об историческом изучении греко-славянского мира», в което намерихме крепки свидетелства на това, что написахме за иноземците, че точат зъби на нашата горка, за оплакване земя. От многото избират малко за читателете да видят и да се уверят. Немците са един такъв народ, где много мислят за себе си и бленуват за своето високо призвание на земята. «Немците трябва да населят дунавските земи — пише авторът. — Те мислят, че им е предречено да владеят устието на Дунава, да заселяват България.» В подкреп-

Училищата на днешно време е спасението на човечите. Те щат да научат на домоводство и щат да вразумяват нашите люде за такива работи.

Духовна семинария, в Рилски манастир или в Солун, или где сеайде за по-добро, в която да се учат момчета, гдето изберат духовният чин. Тая семинария ще да ни даде народни просветени пастире, хранителе и сеятеле на словото божие между народа, хранителе на добрите нрави и християнски дела в отечеството ни. Най-добрите ученици от семинарията щат да се избират и пращат в руските духовни академии за по-високо духовно образование, та после да могат да послужат на народна ни. От тях ще народът да избира свои първоп

пяване на това той приводи много примере, между които ние избираме по-главните: «Австрийските немци са семе, на което е речено да оплодотвори изново югозапока на Европа. Широките равнини на долния Дунав, от изхода на тая река, до ерцхерцогството до устието ѝ, речи, всичката оная земя, която се шири между Карпат и Балкана, между Адриатиското и Черното море, която населяват словенски и маджарски племена, лениви и без желания прозъбающе като добитьк, тая земя е отворена на деятелният дух (*Unternehmungsgeiste*) на 7 милиона немци» (*Die deutsche Frage von Fr. von Thielau*, стр. 32, Berlin, 1860). «Мисията на немския елемент трябва Австрия да носи колкото може по-далече на восток и да свърже востока с Европа; ней се е паднало на дял наследството на кръстоносната борба. Богато и неизчерпаемо поле лежи пред Австрия и кани я да се вземе за тежка работа. Германия ще върно да ѝ помага» (*Das europäische Gleichgewicht der Zukunft. Ein hist. politisch. Versuch.*, Berlin, 1859, стр. 35). «Дунав, тая велика немска река (*dieser grösste deutsche Strom*) показва и посоката, по която Австрия и Германия, за да се возвисят политически, трябва да дирят общи интереси и плодотворно единство в силите си» (*Ideen zur Einig. u. Einh. Deutschlands*, Berlin, 1860, стр. 11). «Англия досега най-изкусно се е ползвала от своите коло-

свещеници, а семинарията — духовни наставници. На тях имаме надежда, че щат да изучат добре свещеното писание, елински и словенски езици и щат да положат основа на духовното ни просвещение. Щат да преведат писанието на материен ни език, да могат българете да четат и да разбират писанието и да черпят от него духовна храна за себе си. Всичките нации преведоха библията на езичите си и дадоха тая книга в ръцете на народа и тя легна като темел за езика на народа и на лите-

нисте... А нашите преселенци в Русия, Америка и пр. совсем гинат за отечеството ни... Инак би тръгнала работата, ако пороят на немските преселенци потечеше например в плодородните, но рядко населени части на Угрия, които занапред, така е богоугодно, трябва да станат наследие на Германия (*welche künftig so Gott es will, das Erbe Deutschlands bilden sollen*). Тука чрез колонизация може да изникне нова Германия, която по големината, по населението и богатството си могла би да надмине старата и да бъде крепка защита от русите и поляците» (*W. Roscher, System d. Volkswirtschafts*. 3. Aufl. ge Stuttgart u. Augsburg, 1858, I, 534). «От тия немски преселенци, които всяка година от 100 до 150 хил. оставят Германия, 50 хил. немци можеха най-добре да се заселят на восток, в Молдавия, Влашко и България. Така едно в изхода на нинешното столетие България би имала немско население няколко стотини хиляди души, тясно свързани с Германия. България е воистина немска колония и ако ѝ е реченода падне в ръцете на западните народи, то трябва на немците дасе падне. Британците си имат Америка и Австралия, те щат само капитал да дадат за българските железни пътища и портове. Франция има Сев. Африка и не може да заселява дунавските земи. От романците само италиянците могат да се борят с немците за тия земи» (*Unsere Zeit, vierzehntes Heft*, Leipzig, 1858, стр. 116 — 117).

Мислим, че е лишно да добавяме свои думи при тия красноречиви свидетелства, как мислят немците да ни глътнат.

ратурата. Така направиха немците, така поляците и други: библията е у тях в едно време съкровище на словото божие и на езика. А ние сами нерадиви, допуснахме да превождат библията на езика ни иноверните мисионере, които не знаят духа на езика ни, та осакатиха и езика, и словото божие в тия свои преводе, та те е гнус да вземеш в ръце такъв един превод, а не ли да възлюбиш божията мудрост, която се в тях проповядва. Така се прави всичко в едно стадо, гдето няма достойна пастиря. Други пък неучени попове, непросветени духом, ненапоени чистотою слова божия, дръзнаха да ввождат в черквите тия гнусни книги, уж български, и из все сила залягат да загубят древното българско слово, което ни е предадено свято от първоучителите Кирила и Методия и което толкова векове е съгрявало сърцата и хранило душите на наши прадеди и бащи. Така се работи в един народ, който е заборавил историята си и преданията си. Тия и други наши безчинства и неуредби черковни щат да се изкоренят и черковата ни ще да получи своето благолепие, кога жезълът черковен се предаде във вещи духовни ръце. Това чакаме като манна небесна от една добре наредена духовна семинария.

Това е ползата на гореречените училища.

III. КАК ДА СЕ УСТРОЯТ ТИЯ СРЕДНИ УЧИЛИЩА

Въпросът, как да се устроят училищата, ще да рече кой да се вземе за тая работа и

от где да се найдат средства за тяхното основание.

Устроението на нашите училища не е работа на един човек, а е работа на цяла община, на цял град, на цял народ. Всеки българин трябва да вложи в това богоугодно дело своята пара и труд. Всичкото общество ще да се ползува от училищата, всичкото общество трябва да вземе на рамо и бремето на устроението им. За един и двоица човеци това общонародно бреме е тежко, а за всичкий народ е леко. Работата е да се разподели трудът така, гдето всеки да свърши, щото може и щото му иде отръки. Люде, гдето проумяват, щат да дадат съвет; гдето имат, щат да дадат средства; гдето нямат, щат да положат труд.

И така мислим, че ще трябва да се избере комисия, в който град е най-пригодно; нека бъде, да речем, в Пловдив. Тая комисия да получи пълномощие от правителството да устрои средни училища за народното просвещение и да се нарече: Попечително дружество за българското просвещение. Главното ѝ дело ще да е основанието и устроението на средните училища, но тя ще да вземе под свое попечение и другите училища. Така нареченото дружество ще да си напише устав как да действува, ще да си избере председател и секретар и ще да има редовни събрания, в които да размишлява и говори за как да се води училищното дело. Това дружество трябва да има членове както от мирски и духовни лица, така и от учени, които разбират добре училищните дела. Работата му не е за година, не е за две, а за много години, докде се турят на ред в отечеството ни училищата. А може то и да си остане постоянно. Първо дело на това

дружество е да найде средства да се изградят здания. Второ — да найде учителе достойни, които да напишат програми за училищата, учебни книги за децата и да введат предаването. Трето — да найде средства да се обдържат училищата на вечни времена. То ще да реши в кои места какви училища си имат мястото; затова то трябва да има членове, които да разбират нуждите на местата добре. Трябва да направи сметка, колко ще да чини изграждането на училищните домове и обдържането им, откак се введе учението. За трите средни училища ще да потрябва 450 хиляди гроша да се изградят, а всяка година трябва да се харчи на тях не по-малко от 750 хиляди гроша, а може и повече. Първата сума ще да се събере от доброволни дарове, която щат да се призоват българете да внесат в дружеството. Тия внесени дарове, както и пълни хесап катагодишен за своите действия трябва да печата дружеството и да ги огласява на всенародно знание, та да му са работите на видело и да знае всеки къде му иде дарът.

Дотука все добре върви, но читателят се смее и мисли: «Трябва да е прост той българин, гдето пише за школята. Че стига ли ти умът, а, брате, казва читателят, че българинът така лесно дава за общи дела? Ти ги не знаеш нашите българе какви са. Защо да ходим далече? Вземи народната черкова в Цариград. Изградихме ли я? Знаем ли дека ѝ е темелът? Вземи вестници, книги; много ли дават за тях българете пари? Такива са нашите общи български работи. Да даде, няма; а ако има, не дава. Па и да иска да даде, в чии верни ръце да дава?»

Ако беше това истина, трябваше да турим туха точка и да оставим перото за друго по-добро време и

да си не губим думите по вятър. Но ние имаме крепка вяра, че българете са жъдни за просвещение, имаме непоколебима надежда, че щат да принесат немалко жертви да се насади и отрастъ учението в отечеството ни. Тая вяра и надежда ни ръководи и съгрява, тя ни наಸърчава да кажем, щото ни е знайно за устроението на училищата.

Който има очи, той види по многото дописки, с които биват препълнени всичките наши газети, че народът се е предал на училищата и всичката му духовна енергия е потънала в тях. Трябва тая енергия да се разноси с ред, трябва да си начертим план, по който да действуваме, да положим цели, бразди и пътеки, та да може нещо да излезе от труда ни. Ние знаем, че народът харчи немалко пари за училища. И забележи, читателю, харчи, макар и да получава малко полза. Децата ни, както казахме, не могат и да пишат людски в някои училища. В малки и сиромашки общини харчат от 10 до 20 хиляди; Пловдив за новозаграденото училище харчи 60 до 80 хил. гр., Железник не по-малко. Това са фактове. Народът позна, че учение му трябва, и жъден е за него и дава немалко пари; но за пърите му не дават онова учение, което му трябва, и жаждата му не утоляват. «За вестници, каже, не дава, за книги не дава.» А ние казваме: «Добре прави, че не дава, добре прави, че пести парата.» Даването и то си има ред. Много ли са у нас добри вестници, много ли са добри книги? А ние и това видяхме, с каква жъдност се купуват и четат добрыте книги. Нашите писаче пишат не за народна полза, не да сеят просвещението, а пишат, че им се пише, че могат да сочиняват. Та се изпопълни-

ха дигенете с безполезни, за изгаряне книги; а писачете се все оплакват, че българете не дават пари. Нека видят българете добри училища, нека вкусят от плода им, нека видят книги, а не измет, па щем тогава да си поприкажем другояче.

Така дружеството трябва да призове българете да дарят за училищата кой колкото може. Мнозина щат да се найдат да подарят мюлкове, да отделят от имота си в завещания, както правят това в Англия, гдето средните училища (public schools) от такива подарени имоте имат големи капитале и нямат нужда за нова помощ; така е и в Америка. В други царства правителствата отделяват на училищата големи суми. В Русия правителството харчи 21 миллион рубли в годината за образоването, но пак предните хора находят, че тая сума е малка, не стига. Нам за всичките български училища ни трябват не по-малко от един и половина милион грошове всяка година на днешно време. Нека една част от тая сума се покрива от прихода на имотете, които с време училищата щат да добият, но отгде да вземем другата част?

В тия работи трябва да се споразумеем. Ние, българете, сме воистина много сиромаси, нашата бедност край няма; и при всичката си бедност, който рече — ние не даваме, той лъже и хули. Ни един народ не дава толкова, колкото ние даваме от нямането си. Ни на един народ се не връща толкова малко от даването му, колкото нам...

Онова избрано от народна воля дружество трябва да се обърне с просба до високото наше правителство да ни даде воля да си направим училища, каквито подобае да има добреустроено царство, в което

народът върви по пътя на преуспяянието. Нас ни уверяват, че нашето правителство е либерално и прогресивно, уверяват ни, че то еднакво се грижи за доброто на поданиците си, без да гледа на различието на народности и вери. И ние, без да слушаме клеветниците на султанското правителство, вярваме, че хатишерифете и хатихумаюнете, които съкрушиха преградата, що отделяваше правоверните от неверните, мюсюлманете от раята, не са само изписани хартии за ослепяване на Европата, а са факт, който характеризува прогреса на правителството от времето на просвещени сultan Селим III и Махмуда — до нине. Мюсюлмане и раи, царствуващи племе и робе няма веке; има само верни нации и поданици на великий цар-султан. Свобода на вярата, самосудилища, свобода на печата, свобода на учението и развиването на всяка нация — това гони, мислим, днешното наше правителство, както показват много фактове. Кога е така, то и ние трябва да спомпешествуваме на нашето правителство в благите му начала, защото самъ, неподкрепено от народа, то не може да достигне ни една блага мяра, да я доведе докрай. И за просвещението правителството дира средства да го водвори в царството на здрави начала. Но в тия си трудове то има пред вид само мюсюлманете, както свидетелствуват новите училища. Можем ли ние да се оплакваме, че нас ни оставя в немарене, оставя ни в невежество? Не можем и нямаме право. Не можем, защото досега никой от нас не дръзна да изкаже чистосърдечно и открыто нуждите на нашата честна нация пред високото правителство. А отгде могат да знайт държавните сановници за нашите нужди? Не от нас ли? А нам е дозволено от либералното наше правителство да си

изказваме нуждите. Досега щото просихме законно, даде ни се. Законно искане царството допушта.

Речта ни е тая. Дружеството трябва да представи пред очи на високото правителство, че и вярата, и езикът заграждат ни път към царските училища и народът има нужда от народни училища, в които, разумява се, и главният език на държавата, турский, ще да захване подобающето му място. Дружеството ще да проси от високото правителство субсидии за нашите училища. Нека бъде правителството милостиво да отдели в бюджета държавен част за обдържане и на нашите училища. Щото похарчи правителството за просвещението на поданиците си, то ще да му се върне сторицено: това е аксиома, която мислим, че познават добре държавните хора. Ляк на сиромашта, от която теглят всичките поданици на негово величество султана, са добрите училища. Което правителство разбра тая истина, както например разбра Прусия, разбра Америка, на това правителство поданиците благоденствуват; а които поданици благоденствуват, те биват най-мирни верни хранителе и защитници на царството.

Не е возможно да не ни приеме просвещеното правителство просбата. Само едно нещо може то да поискат от нас, че да поискат да има контрол над нашите училища. Но контролът не е такова страшно нещо, както може някой да мисли. Контролът е естествено нещо: правителството дава помощ на училищата, ergo то има право да гледа внимателно за онай ли цел се харчи тая помощ, за която се дава. Така е навсъде. Контролът може да употреби на зло властта си над училищата, най-паче ако е непросвещен и не разумява високите просветителни цели на правителството. Но първо: злото навсъде може да найде място; второ: нека дружеството само избере достойно лице за тая длъжност, а правителството да го признае; трето: училищните програми, изработени от педагогичният съвет учителски, нека се предлагат на разглеждане и утвърдение на правителството.

Но ако правителството не приеме просбата на дружеството, тогава то ще да издири други средства да се изпълни тая насущна потреба. Най-първото е тия училища да се обдържат от ония хора, чито деца се учат в тях; второ: от прихода на подарени или общи мюлкове, както имат някои градове мерѝ, планини, пàши, кории, езера и проч.¹ Ако ли дружеството не найде и по тоя начин средства, трябва отрано да се отречем от народността си и да оставим всичко на воля божия.

¹ Броим за нужно да напомним, че много общини обдържат училищата си по тоя рационален начин. Но колко препънки срещат българете и тука. Факт: в село Панагюрище преди две години общината пожела да купи воденица за училището и поръчи на свой избранник С. Чолаков, който бе член в мезлица в Пазарджик, да представи тая работа на общо решение и да докаже, че училището повече има право да купи воденицата като манастирски имот. Негова милост много трудове положи за това нещо, но в резултат се показва, че той купи имота манастирски за себе си. Огласяваме това безчестно дело за позор на самозваните наши представители и защитници, които уж бранят правата ни, а излизат, че в мътната вода риба ловят.

IV. КАКВИ ТРЯБВА ДА БЪДАТ ЗДАНИЯТА

Тоя въпрос ще да реши дружеството, като взима пред очи целта на всяко училище. По-главни правила за зданията са тия: първо, да се градят на широко място, где то да се насади градина и да има място за детински игри и гимнастични упражнения; да има река за къпане лете. Добре е да се гради училище в място уединено, где то не достига градската суета и шум, които много вредят на вниманието на учениците. В Англия избират места вън от града, злачни, покойни и прохладни. Но там учениците живеят в училищата, а гдето живеят дома, училището трябва да бъде близо от домовете на учениците, да не губят време на ходене и доходене. Второ, училището трябва да е доста широко, да има добра вентилация, за да бъде воздухът чист, и да има широки прозорци, за да бъде светло, и един общи зал, где то в зимно време да играят децата в свободно от уроци време. Лятно време игрите стават на двора и в полето. Пловдивското ново училище е доста добре изградено, но е много тясно и отвън и вънтуе ни се видя прихлупено и темно, прозорците му несоразмерни с големината на дома, дворът тесен, а одаите, що са направени за живееене на учениците под дома, ниски и задушни. Столовете за сядане в клас трябва да се правят така, где то да се не изкривява тялото на детето от неестествено навождане, кога пише и чете, а да му е свободно седенето. В тия училищни потреби американците додоха до голямо совершенство и когато доде работата да се загради училище, те парите не жалеят, само да бъде и хубаво, и сгодно. Ние не можем да гоним тая и просвещена, и богата нация,

но колкото се може да правим баре това, без което не може.

Добре наредено училище трябва да има библиотека за учителете, да могат да се усовершенствуват в науките. Без библиотека учителят глъхне, защото се прекъсва нишката на образоването му, щом излезе от училището. Учител, който престане да чете, подивява. Добра библиотека всякога крепи и умножава онова образование, що е получил в училището. В 1869 г. имахме случай в някои градове да чуем жалби срещу учителете, че си не гледат работата, а киснат по кафенетата. . . И наистина, такъв противорден с педагогичните начала факт зачудва човека отпърво. Но кога вникнеш по-дълбоко в работата, то находиш, че инак не може да бъде. Нашите учители са скиталческо съсловие. Днеска учи в тия град, а след година го срещаш в други. Място не ловят. И колкото ние разбираме, вината е повече в гражданите.¹ Ние знаем един беден учител, който в три годин отгоре промени четири града в Тракия и България. Може ли човек при такива несполуки да се предаде от все сърце на работата си, да принесе пол-

¹ Преди две години при нас в Русчук изгониха учителете без всяка причина, по волята и каприза на еди-кого си чорбаджия, който налягаше вкупе с послушни нему сочорбаджии да намести един старовремски учител, негов роднина и приятел. Вината на учителете изрекоха така: те се не покоряват на гражданиете и искат да дават изпитание, когато им ще кефът и по каквато щат програма. Мислим, че чорбаджите в изпитанията и програмите не са компетентни судии. Учителете си излязоха; щастие за тях, че ги приеха в Свищов, где то повече могат да ги оценят. В Русчук в 2 год. време се менува учителски персонал, не знаем найдоха ли сега достойни за училището си, което, мимоходом да кажем, прилича не на училище, а на хан, где то не е мазано и чистено години, но това нема е работа на гражданиете? Те са веднъж

за на децата, когато не е оздравено пропитанието му? Тежка е работата на учителя, гражданете трябва да му облекчават труда, а тях ги не е грижа, учителя имат за игра намясто, за еленджек. Като живеят учителете повече в чужди градове, домочадие нямат, зрелища в нашите градове няма, гдето човек да си почине малко от труда, библиотека няма да може да прочете нещо, той стъпя в пътя на празният живот, захваша кафенетата, гдето му не е мястото, а убива и себе си, и нова високо дело, на което служи, убива—возпитанието. При библиотеките трябва да има и жунале, и някои газети, а особено книги и журнале по педагогията на инострани езици. При реалните училища трябва да има физически кабинет; гдето се учи химия—химическа лаборатория, макар в неголям состав; колекции по зоологията, хербарии по ботаниката, които могат учениците и сами да събират под ръководство на учителя, и колекции от минерали, така и доста глобусе и карти, и дървени фигури геометрически. Всичките тия потреби, без които е немислимно едно училище добре наредено, най-паче у нас, гдето освен в училището няма дека да ги види детето, не могат отведнъж да се купят, а трябва дружеството да отделява всяка година в бюджета си сума да се прикупува, щото е повече потребно и без което се никак не може.

заградиле училището, па нека чини, какво ще. Газетите са пълни с такива фактове.

Габровците още по-харно правят; дигнат учителете на съд пред пашата, че обличават неправдите и лихонимствата на чорбаджите. Но пашата не найде учителете виновни и ги освободи. В тия судове излязоха на видело гнусни работи, които не правят чест на нашите чорбаджие, и турский администратор показа повече човешчина от нашите закоренелите еничере.

V. ОТ ГДЕ ДА ВЗЕМЕМ УЧИТЕЛЕ

Училищата без учителе не могат. Учителят е душата на училището. Един от ревностните последователи на славния швейцарски педагог Хенрих Песталоци — Диестербег (ум. 1866), казва: «Причина на падането и възвищението на училищата е учителят, ради това трябва да се устроят семинари, които да пригответят люде, достойни за учителе.»¹ И воистина, немците повече, нежели другите нации на тая стърна на училищното дело обрънаха сериозно внимание, положиха трудове упорни и създадоха учителски семинари както за гимназийните, така и за народните училища. Тия семинари, които са украсение на новото време и най-интересно нещо в умствени прогрес на нациите, образуват нова христово воинство, което стъпя в мир во всеоружие и веде борба с невежеството и темнотата народна. Голяма е и неоценена ползата на тия семинари и такива имена, като името на Фолкмар А Стой и други, щат да останат в историята по-надълго време, нежели имената на онци герои, що попълниха света с военни подвизи. Една такава семинария у нас е животна потреба, но на първо време не може тя да се устрои, защото не сме в сила да ѝ положим началото, затова ние оставяме сега въпроса за учителските семинари и щем да се повърнем към него, както и към други педагогични въпросе в някои от следните нумера на жур-

¹ Diesterveg, Wegweiser fur deutsche Lehrer. 4. Aufl., 1851.

нала, като видим щат ли нашите родолюбиви читатели да вземат во внимание въпроса за училищата ни. Така ако се вземем със все сърце за училищата, то отгде да вземем достойни учители? Трябва и затова отрано да помислим. За тия училища, гдето ние говорим, трябват учени, които са изучиле пълен курс на някое високо европейско училище. За класическата гимназия в Пловдив ни трябва богослов и законовед, който е свършил курс в една от руските духовни академии, който знае добре словенски и елински езици; трябват филолози които да знайт дълбоко латински и елински езици с литературана класическа, други, гдето знайт словенски и руски език и са вести в български език; трябват ни учители за математиката и физиката, за географията и историята, за немский или фраузкий език, за естествените науки. В реалните училища ни трябват учители, които да знайт естеств. науки, физика, химията, физиологията, пение, гимнастика. За средните наши училища, които се назначават да подигнат образоването в отечеството ни, трябват учители, гдето са слушале курс на науките си във високо европейско училище и имат атестат, че са издържале изпитание. Всеки от тия учители трябва освен матерният ни език да знае поне един от учените европейски езици. Ако би сега тутакси да ни потрябват учители, то не можем да ги намерим. Нече нямаме учени хора; учени хора, които да са свършиле курс в универс. и акад., имаме не по-малко от дваесет души. Но погледнете каква е аномалия. Защото ние, българете, нямаме определени поприща и цели в живота, а живеем, както ние се случи, и работим, каквото ни падне, то и учените изучват такива или други науки, без план, без да си дадат хесап на какво може него-

вата наука да бъде сгодна за народа ни. Затова находим в един учени избиток, а в други — недостатък. Кога турим в ред училищното си дело и положим строги програми, то и учащите се, които в сегашно време са доста по европейските училища, който пожелае да захване място учителско в едно от средните училища, ще да гледа да изучва ония науки, които се предават. На определено искане ще да се яви определено даване. Да речем, че и всичките високообразовани българе ще пожелаят да станат учители, не стигат, малко са. Затова дружеството ще да отваря полека-лека толкова училища, колкото учителе се намерят на първо време. Но да си положи правило да праща в европейски училища от време до време даровити сиромашки деца, които изпосле, като се изучат, да послужат на отечеството ни, и за тая цел да отдели пари в бюджета си. Така също да претегли интелигентните ни сили и да види колко учителе могат да се изберат засега и колко могат занапред в 4 и 5 години да се чакат, та спроти това да се ръководи в устроението на училищата. Изпосле, ако се сдобиеш с учителска семинария, то ще работата по-лесно да тръгне.

VI. КАКВИ НАУКИ ДА СЕ ПРЕДАВАТ В НАШИТЕ СРЕДНИ УЧИЛИЩА

Краеуголен камик на всяко училище е вярата и от нея трябва да начина и класичната гимназия. После закона божи онай гимназия трябва да дава таково образование, че който свърши курс в нея, да може да чете слободно и да разумява сочиненията на по-главните класични писатели: Салустия, Ю. Цезаря, Цицерона, Виргилия, Ливия, Овидия, Горация, Ксенофонта, Омира, Иродота, Платона и Димостена. А в математиката да знае здраво аритметиката, алгебрата, геометрията и тригонометрията. Тия са два главни отдела науки в класична гимназия, на които се развива умът, и на тях трябва да се отдели най-много време. Но защото класичните езици и математиката са науки сериозни и искат силно напрягане на детския ум, а, от друга страна, човеку трябва да знае матерният си език, един от учените европейски езици, за да бъде по-пълно образоването му, то се прибавят още словенският, българският и руският език, немският или французкият, физика, история и география, кратки познания от естествените науки, пение, чтение, живописание и гимнастика, но на тия предмети се отделява по-малко време.

Законът божи трябва така да се предава, гдето ученикът, като прослуша пълен курс, да се укрепи във вярата незиблемо, да возлюби сладостното слово Исусхристово, да се напои с високото му божествено учение и да стане жив член и жива сила на Христовото стадо на земята, а чрез добри дела да стане причастник на божието царство и на вечния

живот. За такова предаване се иска човек достоен, който гледа сериозно на мисията си. Източник на божието откровение е светото писание на Ветхий и Новия завет. Законоучителят трябва от тия книги да черпи учението си и полека-лека да вводи учениците в тях. Затова и ръководствата на учениците да са написани с библейското слово, колкото е възможно. Библията трябва да се полюби на ученика и да му стане наръчна домашна книга през всички живот.

Словенският език трябва да доведе ученика да познае, дека е коренът на българският език. Българският език не може да се разработи без знанието на древнебългарский. Духът и силата на езика си щем да познаем само тогава, когато усвоим церковнословенският. Както видим, че и руският доде до високо развитие, кога прие в себе си стихията на словенский. Древният език трябва да ни е ръководител и помощник при изучаването на нашият оскуден и разглобен говорим език. За да се введе в него някой строй, трябва да търсим опора и устой в церковнословенският и руский¹.

Немски или французки език ни е потребен да можем да имаме отношение с образованите европейски страни. Който владее един от

¹ На нас, българете, е твърде потребно, да не казваме — и необходимо, да изучваме и един от живите словенски езици покрай старобългарския или църковнословенския, както го нарича погрешно и г. Бончов. Българинът, на когото сегашният говорим език си е изгубил по-многото падежи на съществителните и прилагателни имена, както и от глаголите неопределено наклонение, повечето от причастията и други глаголни форми, и както в синтаксическо отношение е взел съвършено нов особен строй, ще може най-добре да се запознае с всички тие форми и промени и да ги проумее и усвои само

тези езици, той държи ключа на науката. Учителят трябва да научи децата да говорят на един от тия езици.

Физиката трябва да открие тайнствата на природните явления, да сблизи ученика с външният мир, да му развие наблюдението.

Историята трябва да го запознае с живота, що са проживеле народи и царства, та да познае на коя точка в умствени прогрес стои сега човечеството, какво място захващаме между народите ние, българете, по кой път минаха нашите преотци и кой

от един жив словенски език, който не се лишава от речените езикови богатства и преднини: и това послужи-ще му да може по-основателно да изучава и други чужди езици — и словенски, и несловенски, а особено ще може в същото време да се улесни за по-доброто и по-скорошно изучаване и на старобългарския език, най-паче ако живият словенски език, който има да се учи, ако той бъде един от най-ближните и най-сродни словенски наречия както до стария, тъй и до новия български език.

Сега се пита кой от всичките живи словенски езици е във всяко отношение най-сгоден за нас — да го изучваме? Сиреч от тие езици кой е не само най-ближен и най-сроден до нашия нов и стар наш език, но и от всичките най-богат, най-обработен и с богата литература? Без всяко прекословие — руският език, защото само той е досега най-добре обработен, най-богат и сам, и самата му особена литература, от всичките други най-ближен нам от словенски живи езици — от сърбо-хърватския и словинския. Истина, че сърбо-хърватският език е най-ближен до сегашния български език, но не е тъй ближен и до старобългарския, както руският език; освен това, сърбо-хърватският език не е още достигнал до такова богатство и съвършенство и да изобилствува с такава богата книжнина, както езикът на руския народ.

Затова ний съгласуваме напълно с г. Бончова в предложението му да изучваме в училищата си от словенските живи езици руския език, от който само ще можем най-много и най-лесно да извлечем богати и практични ползи.

3 [аб. на] р [ед.]

път пред нас лежи. С една реч, трябва да му открие, че той е член на великото човечество, що населява земята, и да му посочи накъде да върви. Ние трябва освен общата история да изучваме византийската, турска и българската. Наедно с историята иде и географията.

Естествените науки, както казахме горе, са много пространни и не могат в малко време да се усвоят. В класическа гимназия те захващат най-малко място и предават се дотолкова, гдето ученикът да разбира от тях що-годе. Затова те се не изучват, а учителят беседува с учениците за различни по-главни фактове в естествознанието, прави някои опити, показва билки, треви и камъне, така и животни, устройството на човека и дава книги за четене. Естествените науки в класическа гимназия и класичните в реална се въвеждат само за пълнота. Всичко човек не може да знае добре, но едно трябва да знае до корен, а за друго да има общо знание.

На пението трябва да обърнем особено внимание, ето по кои причини. Пението, кога е изкусто, то приводи душевните чувства на човека в строй и чистота, утишава страстите, настроява душата към хубавото. Но ние българете в музиката сме много прости, както са прости всичките нации, що населяват Балканския полуостров. И турците, и гърците, и ние покрай тях не разбираме що ще да рече музика и пение. Нашето пение не е пение, ами е козлогогласование, най-паче церковното, а музиката ни е цвилене и скрип от немазани кола. Затова европейците, гдето чуят хармоническа музика у дома си и ангелско пение, бягат от нашите песни и кеменчета като попарени. Ухото им тънко, не приема онай како фопери.

ни я. Но, от друга стърна, нашата народна песен, колкото и да е натровена от чужди елементи музикални, все има в себе си една много тънка и, току-речи, неуловима сладостна черта, която силно действува на българина, и може не на единого от нас да се е случвало да види как разплакват нашите песни човека, кога ги пее вещ певец. За да се введе пение в нашите училища, трябва да найдем учителе на пението и музиката, а като ги няма, трябва да ги образуваме. То ще да каже, трябва да изберем гласовити момчета, гдето имат от природата тънко музикално ухо и знаят добре да пеят народните песни и народните музикални тонове и мелодии. Като казваме на родни, ние изключваме всичко, що пеят сега българете под ръководство на неучените песнотворци, песните на които се пеят навсъде и от моми, и от момци и приличат на манетата. Тия песни убиват и последното чистонародно сладкогласие, което се е увардило в старовремските ни песни и под звуковете на което не един от нас е заспивал на коленете на майка си. Това пение да знаят. А после да се пратят в европейско музикално училище, нека бъде в Русия, защото руското народно пение много високо стои и има родство с нашето, а там паче да изучат черковното пение. А може и в Чехия. Такива музикално образовани хора щат да учат в училищата и щат чрез това да помогнат да се опитови народното ни пение, като сохрани присущий му народен елемент, що казахме по-горе. Нека простят читателете, че се разпространихме за музиката. Тоя предмет е сериозен, но досега никой нищо не е писал.

Калиграфия, чертение и живописание. По-горе споменахме, че сегашните наши

училища на писмо не могат да научат децата, а хубавото писмо и то е потребно в живота. Но освен тая практическа цел писмото с чертенето и живописанието има голяма воспитателна сила, най-паче в младий возраст. То развива и опитовява окото и ръката — две орудия, които трябва да са изострени у човека.

Гимнастиката. Нека ни бъде позволено да поговорим повече за гимнастиката, която и в европейските училища се намира в немарене, но която е много потребна в детский возраст, когато тялото расте и формира се. Старите, които ни оставиха правило разумно: *In corpore sano mens sana* (в здраво тяло здрав ум), добре оценяваха ползата на телесната сила. Тялото е сосуд на душата, нейно орудие; кога ти сечивото не чини, и работата ти не спори. Колко да е остьр умът на човека, кога ръце и крака не държат! Познавайки тая истина, старите елини много залягаха да се укрепяват телата на младите. Във всеки град и село е имало училища под име палестри, гдето младите са се упражнявали в борба, в мятане диск, в бягане, хороигране и други телесни движения под надзор на педагога. Кой знае, може от това да излязоха много юнаци хора, герое, много дръзвовени и храбри. А олимпийските и други общенародни игри, на които всичка Елада се е събирала да гледа, кой ще да надприpline, да надеши и да обори противника си! Какво голямо побуждение за развиващето на тялото! Какви благи плодове! Тоя полезен обичай се е удържал в английските публични училища, както четем в книгата на Деможо и Монтучи.¹ Там за победа в игрите се дават награди и във всяко училище отделяват време

на тях, гдето са длъжни да бъдат всичките ученици. Така лете се стича градът на бреговете на Темза в Лондон да гледа кой ще да превари с ладия другарете си. Учениците от тия упражнения биват здрави, живи, весели. В нашите училища трябва да се введат игрите и телесните упражнения. Децата на двора трябва да се борят, да се преварят в бяг, да се катерят, да скочат, да цепят дърва, да копаят градината и да я поливат, да играят други игри, да трият с трион дъски, да дялат и да правят стол ли, корито ли, други ли работи, да играят хоро. Но на всичките тия игри трябва да се тури ред и да се определят дни за състязание.

Това са науките на класичната гимназия. Курсът на гимназията трябва да бъде не по-малко от седем години. Гимназиите в Прусия имат 9-годишен курс, така и в други държави. Трябва и това да имаме на вид, че там детето се много научва дома, защото родителите са образовани, което у нас няма. Ние съсъняваме курса на 7 години и мислим, че на нашите съотечественици и тая цифра ще да се покаже голяма. Предлагаме тук таблица как да се разделят науките според времето в различни класове.

В такъв вид ни се представя програмата на класичната гимназия. Читателите разумват, че тая програма трябва да се обсъди от всяка стърна. Например, някои може да найдат, че за нас много повече трябва една наука, нежели друга, тогава можем да с малки времето на първата и да уголе-

¹ Руски превод: Средные учебные заведения в Англии и Шотландии. Отчет Деможо и Монтучи, представленный министру, Москва, 1870.

ПРОГРАМА НА КЛАСИЧНА ГИМНАЗИЯ

Науки	Класове							Всичките часове [а-сове] на предметите
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
	Часове							
Закон божи	2	2	2	2	2	2	2	14
Латински език	3	3	3	4	4	5	5	27
Елински			5	5	5	6	6	27
Словенски				1	2	2	2	7
Руски						2	2	4
Български	2	2	2	2				8
Турски					2	2	2	6
Немски или французки език	3	3	3	3	3	2	2	19
Физика				3	3	3	3	24
Математика	4	4	4		2	2	2	8
История			2	2	2	1	1	13
География	2	3	2					12
Естествознание	1	1	2	2	2	2	2	12
Писмо, чертане и живо- писане		4	3	2	2	2	2	17
Пение и музика	2	2	2	2	2	2	2	14
Гимнастика	2	2	2	2	2	2	2	14
Всичките часове през неделята							37	37

мим на втората и проч. Ние си оставяме право да поговорим после по-подробно както за тая, така и за другите програми, които по-доле предлагаме, така също и за метода на предаването. Засега мислим, че е доста, гдето отбележихме това, що е по-главно.

Реалната гимназия мислим, че е най-добре да се устрои или в Ески Захара, или в София, като по-средоточни места, едно, и друго, като две хлебородни земи, които раждат много жито. Имайки пред очи второто качество на тия места, мислим, че тряб-

ва при гимназията след време да се устрои училище за земеделието.

Както класичната гимназия съсредоточава ума на питомеца над староримската и елинска литература и на математиката и всичкото учение около тях се разполага, така в реалната в темела на учението се полага естествознанието, математиката и новите езици. Класичните езици отварят пред очите на човека цели два мира със своеобразен живот и външният строй държавен, отварят му богата литература, в която стилът е доведен до крайно совершенство, до което новите народи не са още стигнале, макар в мислите и да надминаха древните. Имайки пред очи тия високолитературни форми, новите народи развиха и развиват своите езици. Отварят му зрелище на герое и високи таланте, откриват му душата и сърцето на древний човек. Но оставят, току-речи, закрит пред него други мир, не по-малко чуден и велик, оставят закрит божий мир, природата с всичката ѝ красота и дивна армония. И защо? Защото не е дадено човеку да познае всичко. А реалната гимназия трябва да ни отвори тоя мир и да ни посвети в тайнствата му колкото се може в детский возраст. Трябва да ни даде практически знания, що са потребни в живота. Ключ на естествознанието е математиката, която като образователно средство за ума захваща почетно място и в класичната гимназия.

Зоологията ни дава знания за животните. Ботаниката изучава растението. Минералогията — металете, камъните, рудите и проч. Но рекохме, че детский ум не може да обнeme тия науки в пълнота, макар и да им се отдели специален курс. Тука трябва да се изучва практически

и турски език като език на царството, в което живеем. Програмата на такова училище може да бъде такава.

РЕАЛНО УЧИЛИЩЕ

Науки	Класове							Всички часове [а-сове] на предметите
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
	Часове							
Закон божи	2	2	2	2	2	2	2	14
Естествознание	3	3	3	3	2	2	2	18
Физика				3	2	3	4	12
Химия					2	3	3	11
Физиология и хигиена						3	3	9
Математика	3	3	3	4	4	3	4	24
История					2	3	3	11
География	1	2	3	2	1	1	1	11
Французки или немски език	3	3	4	4	3	4	3	24
Турски език	2	2	3	2	2	2	2	15
Български и словенски език	4	4	2	2	2	2	2	18
Писмо и чертение	3	3	3	2	2	2	2	17
Пение и музика	2	1	1	1	1	1	1	8
Гимнастика	4	4	3	2	2	2	2	19
Всички часове през неделята	27	27	27	31	32	33	34	

Бележка. Една наука, която много би било полезно да се введе в едно от тия две светски училища, именно наука за народното домоводство (*économie politique*), изключихме из програмата, защото време не оставя; така и латинский, които могат да се учат приватно.

Духовното образование трябва да ни открие третий мир, мир нравствен, царството божие. Духовното образование трябва да се основава на дълбоко изучване на свещеното писание, на словен-

ский и елински език и на руский. Мястото на духовна семинария ни се види по-сгодно или в Солун, или в Рилски манастир. Преподавателите на свещеното писание в семинарията трябва да са свършиле курс в православна духовна академия, а за други науки могат и други учени да се вземат. За да получим образовано духовенство, трябва да положим закон: никой да няма право да приема свещенически чин, докато не свърши курса на семинарията.

ПРОГРАМА НА ДУХОВНА СЕМИНАРИЯ

Науки	Класове							Всичките [а-сове] на предметите
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
	Часове							
Закон божи	3	3	3	4	4	4	4	25
Четене текста на свещ. писание	1	1	1	1	1	1	1	7
Светите отци по елински				2	2	2	2	6
Евангелието по елински и словенски				2	2	2	2	8
Физика и хигиена	3	3	3	3	3	3	2	20
Словенски и български език	3	3	3	3	3	3	3	21
Елински език	3	3	3	2	3	4	5	14
Латински език				2	2	2	2	6
Библейска и церковна история	4	4	4	3	3	3	3	24
Математика	2	3	3	2	2	2	2	16
Ораторско изкуство духовно				2	2	2	2	6
История всеобща и география	3	2	2	3	3	2	2	17
Богословие				2	2	2	2	6
Церковно пение	2	2	2	2	2	2	2	14
Писмо	2	2	2	2	2	2	2	14
Всички часове през неделата	23	23	23	27	36	36	36	

Б е л е ж к а. Церковното пение трябва да изучваме у чрусите, както по-горе казахме. Кога пишехме този член, научихме се, че в Москва един ученолюбив русин, г. Н. П., изучил добре древното българско пение и които го слушале, казват, че много било сладостно. Негова милост ще да го печата; ако бъде гореказаното истина, ние можем да го възприемем и да си го введем в черковите. Като очистихме черковата от фарионите, време е и козлогласованието фанариотско да изгомим, да не остане и спомен за тях, да изчезне род их во веки.

Такава почти трябва да бъде програмата на духовната семинария. Ние не налягаме да се введе именно тая програма, но налягаме силно да се даде подобающе място на свещеното писание — Ветхий и Новий завет, които да се четат в оригинал. Но да се посъкратят или совсем изоставят други науки, които имат малка цена за народен пастир, а само залят умовете на младежете с тежко бреме.

Такъв е изобщо кръгът на науките в тия три средни училища, които са за нас насущна потреба на днешно време и които сме в сила да наредим сега засега. След време могат да се размножат те, ако бъде потребно и се добият средства. Ученици, които свършат курс в тия училища, могат да стъпят в европейски университети, политехнични училища и духовни академии. А който пожелае, има пълно право да бъде учител в прогимназиите и народните училища, в които не може да се приема такъв учител, гдето няма атестат от едно из тия училища, като е прослушал пълен курс и положил е изпитание.

Като имаме намерение подробно да поговорим за сегашните наши училища изпосле, тук щем в кратце да покажем какво място трябва те да захватят на-

спроти гимназиите. Очевидно е, училищата, що ги имаме сега в големите села и градове, трябва да се престроят в прогимназии с четири класен курс и един приготвителен клас, речи, пет години. Тия четири класа трябва да са единакви с четирите гимназични класове. Тия прогимназии щат да приготвят желаещите в гимназиите, а на ония, където нямат време да следоват повече от четирите класа, да дават малко или много пълно знание от закона божи, от писмо и чертение, толковите четене, от граматика, практическо знание на словенский ез. дотолкова, където да могат да разумяват церковното богослужение и Н. завет, умствено счисление, пълна аритметика с практически навик да решават каквито и да са аритметически въпросе, турский ез. практическо и други такива науки, по-потребни за живота на средня ръка човек.

Народното училище ще да има тригодишен курс. Главни знания, които трябва да даде на селянина, е: писмото, четението, счислението, законът бож., кратки познания от география и проч. Но за него после.

Не говорим тук за училища, в които да се изучават занаяти, художества и муралети, в които ние сме остале далече от другите нации, не говорим, защото мислим, че отведенъж не можеда създадем школната система, а трябва полека-лека да изпитваме силите си на по-малък круг действия и на тия училища, които са спроти времето най-потребни. Трябва училищното дело да завладяваме стъпка след стъпка.

VII. КАК ДА СЕ СДОБИЕМ С ТОЛКОВИТИ И РАЗУМНИ УЧЕБНИ КНИГИ ЗА УЧИЛИЩАТА

Тия учебни книги, що ги имаме сега, не могат да се ввождат в средните училища, за които иде реч. Гимназията, реалното училище и духовната семинария трябва спроти програмите да си изработят и учебници. Тая стърна на въпроса е сериозна и трябва голям труд и вештина, за да се попълни нямането на учебни книги. Който се взима да пише учебник, той трябва да знае тънко българската реч, трябва да знае добре науката, за която се взима да пише, трябва да знае и езика, който му служи ръководител в писането на учебника, потребите на училищата, силата и природата на учениците, за които пише. Само от такъв писател ръководства учебни можеда се чакат [и] добри учебни книги, но лесно ли е да се достигне това? Лесно ли е да найдем у нас такива учени? Езикът, всички сме грешни, не знаем го и не сме виновни за това, защото нямаме леснина да го изучим, а по чуждите училища заборавяме и онова, щото ни са учили майките. На науките само върховете захващаме, а до корена не доходим; това е общи грех на всичките млади в образоването нации. Това нее само у нас, но да не ходим далече, у сърбето например и власите, у които толкова години са введени училища и толкова трудове и харчове е положило правителството им, и все там не се е водворило истинско образование; и те в невежество не падат от нас по-доле. Разумява се, в това малко е за нас утешение. Искаме само да кажем, че отведенъж не може да се достигне совършенство в такова нещо, както е учението. Трябва много и много

трудове да се положат, да се промени едно поколение и настане друго ново, трудяще се и гоняще една цел, та тогава да я достигнем. Трябва въпросът да оживее в людската среда, в умай, да стане плът и кръв на битието ѝ, та словото да стане дело. Който познава това добре, за него не е чудно, че у нас е мъчно да се сдобием отведнъж с толковити учебни книги. Но че е мъчен вопросът, това ни не дава право да сгърнем ръце и да чакаме да се разреши от невидима сила. Не. Но тук трябва и да приложим труд. Мъчнотите трябва да удвоят залагането ни. Щото ние не достигнем, внуци и превнуци щат догони. Всяко поколение трябва честно да свърши това, що му е отръки.

Така вопросът за учебни книги за нас е такъв: що можем ние да направим сега засега, как да си помогнем сами на тая наша нужда? По-горе рекохме, че трябва училищата да си изработят сами учебни книги. Но, от друга стърна, много е трудно да открием училища без книги, защото не могат учениците всичко да преписват. Затова дружеството трябва да избере помощ при писането на български учебници, а и състави комисия от учени българе и да им поръча да напишат учебни книги. А комисията ще да има пред очи гореречените потреби на училищата и децата. Учебните книги не трябва да се превождат от инострани учебници, защото последните не могат целокупно да се въведат в нашите училища, понеже са писани за училища и ученици, които имат свои местни потреби, а нашите са потреби други, свои. Учебникът трябва да изложи толковито науката, като се води от духа на езика, от потребите на децата, на мястото, времето и проч. Дето ще да рече, че иноезичният учебник може да бъде като

помощ при писането на български ученици а предметът му трябва да бъде в главата на писателя усвоен и укоренен. Тая комисия ще да обърне внимание и на народните училища, и на прогимназиите. За последните два реда училища тя ще да изработи не само учебни книги за децата, но и ръководства за самите учители, както правят това немците. За тия трудове на членовете на комисията дружеството ще да плаща, а учебниците ще да печата на свое иждивение. Контрол на тая комисия не може да бъде на първо време; контрол ще да си бъде тя сама и просвещеното публично слово.

VIII. КОЙ ДА Е ДОМОВОД НА УЧИЛИЩАТА И НАДЗИРАТЕЛ НАД УЧЕНИЕТО

Училищата имат нужда от нагледване и настояване, както и всяка къща. Сегашните наши училища си имат настойници, епитропи, които се избират от общините на година време и повече. Службата на тия настойници не е с плата, но е почетна; такава трябва тя да бъде и в новоустроемите наши училища. Тия домоводе на училищата се избират соборно от добрите и честни граждане и селяне и се грижат за всичко, що потрябва на училището; плащат на учителите, блючат чистотата на зданията, изправят и прикупуват, що трябва, подканят родителите да си пращат децата в училището, с една реч, разпореждат се като един домовладика в къщните си работи. Такива домоводе, избрани или от дружеството, или соборно от общината, трябва да имат попечение за външното благоустройствение на средните училища.

Тям ще Дружеството да предава пари да се разпореждат, за каквото потрябва в училището спроти един бюджет, определен точно още в началото на годината. За всичко, що излази вън от тоя бюджет, щат да се допитват до дружеството и от него да взимат разрешение. В края на годината щат да дават хесап на общинския собор пред дружеството. И всичко, що се работи в училището: приход, разноски, плата на учителите, изпитания, програми, награди на учениците, ще да се печата в газетите за всенародно знание. В ония градове, гдето дружеството отсъствува, ще да се нареджа депутат навремени да нагледва, а хесапът годишен ще да се праша на дружеството.

Дружеството ще избере и надзирател от обращовани люде и да му даде власт да нагледва училищата, да следи предаването на науките, да прави изпитание на учениците във всяко време, да присъствува на годишните изпитания, а гдето не може самъ лично, да праша едного от двамата си помощници. И всичко, щото намери в учението добро или зло, ще да представя на дружеството, та да може злото да се отстрани, а доброто да се отличи и награди.

*

За да може читателят да разгледа изобщо въпроса за училищата, броим за нужно да го повторим вкратце още веднъж.

1. Набългарете трябват училища, както трябва хлябът човеку.

2. Тия училища, що ги имаме днеска, не отговарят на нуждите ни.

3. Нам ни трябват средни училища: класическа гимназия, за да се подигне учението в отечеството ни, да се разработи езикът и историята ни; реално училище — да си помогнем в нуждите и поминока и да се освободим от гнета на иноземците; духовна семинария — да се просвети във вярата духовенството ни, та покрай него и народът.

4. За устроението на тия училища трябва да се избере комисия — Попечително дружество за българското просвещение, утвърдено и признато от правителството.

5. Да проси тая комисия субсидии за училищата от правителството, ако от частни дарове не може да ги устрои.

6. Да се погрижи за изграждането на училищата, за учители достойни, за учебни книги, за домоводи и надзиратели на учението.

7. Програмите на средните училища.

8. Мястото на сегашните училища и преустроението им.

Така изобщо ни се представя устроението на нашите училища. Щат ли българете да вземат тоя въпрос под свое попечение, не знаем, но, както казахме по-горе, имаме непоколебима надежда, че тоя въпрос е съзрял в умовете на много граждани и общини. Най-голямата ни надежда е на пловдивци, които така неуморно браниха правдините на народа, и на железничене и велесчене, гдето залягат днеска толкова за устроението на училищата си.

ДВЕ ДУМИ ЗА ПРОГРАМАТА НА УЧИЛИЩЕТО В ПЛОВДИВ

В един от нумерете на в. Правое е напечатана програмата на българското училище в Пловдив. Мислим за полезно да кажем мнението си за тая програма, та комуто се види криво, да го изправи от своя страна. Курсът на това училище е от пет класа общи и три специални. Петте общи класа се делят на първо отделение — три години, и второ — две години. Специалните класове са: търговски — една година, и богословски — две години. В първите три класа се предават с езиците (руски, гръочки и французки) наедно десет предмета, в двата последни общи — повече от дванадесет; в търговский — три, а в богословский — шест.

Заштото при толкова много предмети няма физическа леснина да се изучат те, както трябва, то мислим, че е по-добре да се размислеше кои науки са по-потребни и могат да се изучават с ползата на тях да се обърнеше повече внимание, а които са недоступни, да се оставят засега.

От програмата могат с полза да се извadят някои науки, други да се съкратят и изменят. Трябва да се извadят: естествената история, психологията, словесността, търговското право, християнската

философия, нравствено и догматическо богословие, церковно право; да се изменят: българската церковна и гражд. истор[ия], всеобщата история, сравнителната граматика на церковно-славянский език; и да се съкрати церковната история.

Ето в кратце причините, по които мислим за полезно да се измени пловдивската училищна програма.

Естествената история е голям и сериозен предмет. На изучванието на естествените науки е основана силата и прогресът на сегашните европейски народи. Но при всичките си високи достойнства тия науки не са за нашите слаби български училища. Първо, защото при нашите училища, по бедността им, няма ония средства, що са потребни за предаването на тия науки във всичката им ширина и длъбина. Второ — в пет години, ако уделиш на тях по два или нека бъде три часа (погрешно не може) в неделите, то не може да се обнeme широкий им кръг, а с общи погледе далеч не може да се отиде. Общите погледе разврятват само малките умове, на които е потребна здрава храна духовна. Но ако уделите на тях по три часа, време не остана. Трето — колкото знаем нашите учители, още ни един се не е показал, гдето да е получил пълно образование в тия науки. Четвърто най-после — по какви руководства искат да се предават тия науки, когато ние на български не знаем още как се казват цветята, билките и камъните, не знаем флотата и отечествените си минерали, а камо ли чуждените?

Добро би било, ако се изучаваше макар един отдел от тия науки, както трябва, а на другите да се мятат общи погледе.

Българската история и общий поглед въз всеобщата история ние бихме измениле на всеобща история и общи поглед на българската история. Добро нещо е да знаем историята си, но нашите учителье добре знаят, че още не е написана. А тия книжки за българската история, гдето са наредени за училищата, не научват на нищо. Да можеха по тях младите да придобият баре едно понятие, че нашата слава и надежда не са в миналите темни времена на историята ни, но са в бъдущето, а то харно; но из тия книжки те изваждат само едно понятие, че българете са един от славните народи, те много нещо свършиха на времето, сега им остало само да гледат на това, що са свършиле, и да се радват. В такова исто положение са гърците; омаяни от своите стари подвизи като другарете на Одисея от песните на сирените, те не могат да се отърват от тях, не могат ни един разкрач да стъпят напред в просвещението, ами стоят на едно място като рак на бързей. От тая стърна ние сме по-честити от тях, обръщаме очи към бъдущето и предадите ни не блазнят с деянията си.

Друго нещо е всеобщата история, а особено новата. Тя може да просвети и разшири умствения поглед на юношеството, ако се предаде от челяк, гдето знае; но не по книжката на Смарагдола, преведена от г. Груева, която има само едно до-
стойнство: да заслепява човека. Българската, турска и византийската история трябва да бъдат само допълнение на всеобщата.

Сравнителната граматика на старобългарски език трябва да се замени с практическо изучване на церковни език дотолкова, гдето

учениците да могат лесно да проумяват свещените книги, без филологически тънкотии.

Словесност — теория и история. Ние не знаем по кой начин нашите учителье щат да изучват тоя предмет. Ако уловят прекий път и вземат да четат с учениците главните поетически произведения на европейските нации и да им разкриват цената, то ще има полза. Но на кой език щат това да изучват? Да можеха учениците барем французкия език да усвоиха дотолкова, гдето по него да четяха нещо, но и на това се не надеем.

На опитната психология не знаем ни целта, ни ползата.

За българската церковна история щем да повторим това същото, което и за българската гражданска история.

Церковната история да се предава вкратце.

Игнената мислим по-харно да се замени с физиология, от която тя и черпи своите началата.

Търговското право, което не е нужно, да се замени с «наука за стоките».

Християнската философия да се изхвърли, защото нам не е познато да се учи по света такава наука.

Така и церковното право, то може и без него да поминем.

Вместо докатческото и нравствено богословия, които са основани на старата хомилтика от средните векове, да се даде в ръцете на нашите пастире евангелието и сочиненията на знаменитите християнски учителье и да им се облекчи разумът на тия писания. На тях е укрепена християнската вяра. Не казваме нищо за

Колкото за главните предмети, ще кажем, че мнозина има, които не могат съгласи със замечанието ви, което правите за квадратните и кубически корене в 3-й клас и за пропорциите; това е обаче ваша работа. Така възбуждат голямо недоумение и ония леки статии (стр. 4) като: басни, стихотворения и проч., които назначават за изучване наизуст. Колкото ни е познато, българската книжнина няма ни басни, ни стихотворения за училищата; отде ги взимат учителете? Или ги сами съчиняват? Ако е последното вярно, трябва да знаем и ние какви са ония басни и стихотворения и имат ли такава цена, че да се изучват даже наизуст от децата? Молим съставителете на програмите в Габрово да покажат отде и в какви учебници намират толкова богат материал за българската обикновена история, сир. и гражданска, и черковна? Тия истории се изучват не само в 4-й, но и в 5-й и даже в 6-й клас. Колкото ние знаем, нито едната, нито другата не са обработени досега, не е събран даже и материалът им. А педагогиката допушта в средните училища само точни науки, които не възбуждат в детски ум съмнение и вопросы. В елементарните училища имат място само безспорни науки, но не фантазии. Какво развиване очакват родолюбивите учителе от българската още неизнамерена история, мъчно е да се разбере. Ние сме уверени, че не помага за развитието на детинския ум и онай кратка история на литературата, която обнемва в 6-й клас литературите на всичките исторически народи и се захваща от индийски епос и ведите, а свършва с немско-еврейски поет-смехотворец Хейне! Или и тая номенклатура развива вашите деца? Блажени сте, че всичко развива. То ще да рече, че без да

гледате ползата от коя да е наука, вие ги вводите в една малка доза, защото са привлекателни и осветени от времето, а това, както казахме горе, противоречи на вашите с такава решителност изказани в началото на програмите думи.

И така, като оставим на страна гореречените двусмислени науки: зоологията, ботаниката, химията, анатомията, физиологията, педагогиката, черковната история, гражданская история и историята на литературата, кои предмети оставят главни в нашата програма? Или тия вопрос не е интересувал почените съставители на програмата? А нам се чини, че тия вопрос е доста важен в педагогическата практика.